

Національна безпека

УДК 342.4

Іванов Олександр Юрійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України*

Ivanov Oleksandr

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5890-5369

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИМІР SENSE OF THE STATE SECURITY: EVOLUTIONAL DIMENTION

***Анотація.** У статті висвітлено становлення підходів до розуміння сутності державної безпеки в історії людства загалом і в Україні зокрема. Акцентовано, що за умов новітньої доби, з посиленням тенденцій до глобалізації та становленням нової системи міжнародних відносин становлення і розвиток будь-якого державного утворення неодмінно супроводжуються появою все більшої кількості нових загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Автор ставить під сумнів те, що дослідники традиційно часом появи категорії державної безпеки на теренах України називають 1881 р., коли в Російській імперії було ухвалено відоме «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». Змістове наповнення вказаного поняття повністю обумовлювалось особливостями чинного політичного режиму. Натомість у ході дослідження встановлено, що, визначаючи період зародження державної безпеки як складника українського державотворення,*

видається можливим пов'язати цей час із добою правління відомого давньоруського князя Володимира Великого, який близько 988 р. провів адміністративну реформу, поділивши державу на удільні князівства із представниками свого роду на чолі, тим самим запровадивши запобіжники загрозам територіальній цілісності та стабільному існуванню держави. Разом з тим, узагальнений аналіз еволюції підходів до забезпечення безпеки держави в Україні та світі свідчить, що як на всіх етапах розвитку людства, так і в усіх суспільствах воно розкривається через такі категорії, як стабільність, злагодженість, прогнозованість, універсальність і традиційність. Історія свідчить, що основними напрямками, за якими має реформуватися система забезпечення державної безпеки, слід вважати узгодження діяльності апарату держави із потребами суспільства, рівнозначне врахування уповноваженими суб'єктами сукупності внутрішніх та зовнішніх загроз безпечному існуванню держави та наявність дієвих механізмів прогнозування таких загроз, їх запобігання й усунення.

Ключові слова: державна безпека, еволюція, забезпечення державної безпеки, світовий досвід, традиції.

Summary. The article highlights the formation of approaches to understanding the essence of state security in the history of mankind in general and in Ukraine in particular. It is emphasized that under the conditions of the modern era, with the strengthening of globalization trends and the formation of a new system of international relations, the formation and development of any state entity is necessarily accompanied by the appearance of an increasing number of new threats, both internal and external. The author calls into question the fact that researchers traditionally call 1881 as the time of appearance of the category of state security on the territory of Ukraine, when the well-known "Regulation on measures to protect public order and public

peace" was adopted in the Russian Empire. The content of this concept was completely conditioned by the peculiarities of the current political regime. On the other hand, in the course of the study, it was established that, determining the period of the emergence of state security as a component of Ukrainian state formation, it seems possible to connect this time with the reign of the famous Governor of Ancient Rus' Volodymyr the Great, who around 988 carried out an administrative reform, dividing the state into separate principalities with representatives of a kind at the head, thereby introducing safeguards against threats to the territorial integrity and stable existence of the state. At the same time, a generalized analysis of the evolution of approaches to ensuring state security in Ukraine and the world shows that both at all stages of human development and in all societies, it is revealed through such categories as stability, coherence, predictability, universality and traditionalism. History shows that the main directions in which the system of ensuring state security should be reformed should be considered to be the coordination of the activities of the state apparatus with the needs of society, equal consideration by authorized subjects of the totality of internal and external threats to the safe existence of the state, and the existence of effective mechanisms for forecasting such threats, their prevention and elimination.

Key words: *state security, evolution, provision of state security, world experience, traditions.*

Постановка проблеми. Становлення України як незалежної держави на тлі розпаду СРСР у 1991 р. зумовило потребу в формуванні своїх владних структур, які були би здатними ефективно забезпечувати всі необхідні сфери її життєдіяльності. За умов новітньої доби, з посиленням тенденцій до глобалізації та становленням нової системи міжнародних відносин становлення і розвиток будь-якого державного утворення неодмінно супроводжуються появою все більшої кількості нових загроз як

внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Саме тому вкрай важливого значення наразі набуває безпекова компонента діяльності державно-владного апарату. В українських реаліях провідну роль у її втіленні відіграє Служба безпеки України як орган, на який за чинним законодавством покладається забезпечення державної безпеки. Поряд із цим, ключовий термін «державна безпека» протягом тривалого часу не розкривався законодавцем. Лише у 2018 р. відповідне визначення з'явилося в Законі України «Про національну безпеку України», однак його очевидна недосконалість актуалізує подальші наукові розвідки в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що законодавство має ґрунтуватися на потребах суспільства і досягненнях науки, а не навпаки, у сучасній доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття державної безпеки як такої і державної безпеки України. Практично в кожному новому номері фахових видань, які присвячені питанням безпекознавства, політології, юриспруденції, соціології, історії, філософії та інших суспільних наук, можна знайти праці, у яких так чи інакше порушується проблематика визначення змісту цього важливого для науки і практики поняття. Не менший масив і монографічної літератури такої спрямованості, який з кожним роком тільки збільшується. Серед найбільш відомих вітчизняних науковців, які присвятили свій науковий пошук цим питанням, слід, насамперед, назвати В. Антонова, Л. Деркача, Г. Новицького, В. Остроухова, М. Романова, І. Слюсарчука, М. Стрельбицького, М. Шиліна, Л. Шипілову, О. Шмоткіна та багато інших дослідників, чиї праці вже здобули визнання як доктринальна основа вітчизняного безпекознавства. При цьому, навіть за наявності такого величезного масиву досліджень залишаються не до кінця з'ясованими сутнісні характеристики поняття державної безпеки як загалом, так і України. У нашому дослідженні буде подано аналіз сутності

зазначеної категорії із застосуванням еволюційного підходу та відповідних методів історичного аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи із викладеного вище, вважаємо за доцільне визначити метою пропонованої статті надання еволюційної характеристики державної безпеки як явища суспільно-політичної і правової дійсності.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай при висвітленні історії питання, що становить предмет дослідження, науковці, які не є фаховими істориками, не розмежовують моментів виникнення явища як такого і відповідної термінології для його позначення. Тому, скажімо, часто зародження того чи іншого поняття вони пов'язують із моментом його законодавчого закріплення. Така ситуація, зокрема, склалася і з категорією «державна безпека». Так, традиційно часом її появи на теренах України називають 1881 р., коли в Російській імперії було ухвалено відоме «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». У цьому документі, зокрема, було вказано, що за умов запровадження у відповідному регіоні «стану посиленої охорони» місцевий генерал-губернатор здобував право видавати загальнообов'язкові постанови щодо «запобігання порушенням громадського спокою і державної безпеки». Визначення ж останнього поняття ні в цьому, ні в інших нормативних актах закріплено не було. Більше того, в окремих статтях воно по суті ототожнювалось із громадською безпекою, зміст якої також спеціально не розкривався. Забезпечення громадського порядку було поставлено на один рівень із державною безпекою.

Дискусійним із методологічної точки зору видається питання про те, чи можна визнавати факт закріплення відповідної категорії в законодавстві Російської імперії як запровадження цього інституту в Україні. Це питання є предметом історико-правової науки, серед представників якої класично було вироблено етнічний та географічний підходи щодо періодизації

генезису державно-правових інститутів конкретної країни. Якщо в першому випадку за основу при виборі критеріїв періодизації взято розвиток цих явищ у зв'язку з історією культури титульної нації як основи формування держави, то другий підхід охоплює історико-правову реальність усіх державних утворень, котрі в різні часи існували в географічних межах її сучасної території. На нашу думку, з метою досягнення наукової об'єктивності в результатах дослідження доцільним видається поєднання обох названих підходів, оскільки це дозволяє залучити якомога більший комплекс факторів, які впливали на становлення поточної державно-правової системи у відповідній країні. Відповідно, якщо здобуття Україною незалежності було пов'язано із припиненням існування Союзу РСР, який являв собою ніщо інше, як модифікацію Російської імперії, то вивчення державно-правових інститутів останньої має безпосереднє значення для належного розуміння історико-правової реальності нашої держави. Зазначене стосується, зокрема, і поняття державної безпеки як законодавчої категорії.

З огляду на те, що, як зазначалося, законодавство Російської імперії містило лише словосполучення «державна безпека» без його тлумачення, виникає необхідність з'ясувати його зміст з урахуванням історичного контексту епохи. Зокрема, у березні 1881 р. відбулося вбивство імператора Олександра II представниками антимоноархічних сил. Це був черговий замах на нього, який, на відміну від попередніх, став успішним. Слід зазначити, що головною причиною їх була ворожість до царя з боку колишніх поміщиків, які втратили свої володіння після скасування кріпосного права за його маніфестом від 19 лютого 1861 р. Оголошена ним селянська реформа була початком епохи «великих реформ», або буржуазних, спрямованих на показну демократизацію держави. У роботі адміністративного апарату запроваджено елементи виборності, гласності, відкритості та інші, що зовні наближували імперську систему до

західноєвропейських країн. Однак така собі відносна демократизація завершилась із приходом до влади Олександра III в 1881 р. Убивство батька спонукало його до проведення контрреформ – системи заходів, які нівелювали досягнення згаданої вище спроби перебудови устоїв Російської імперії. Початковим кроком в їх запровадженні якраз і стало видання згаданого вище «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою». З метою придушення діяльності поширених у той час «народних дружин» як форми повстанського руху місцеві органи влади здобували можливість проголошувати на підконтрольній їм території стан надзвичайної або посиленої охорони, за яких повноваження відповідних структур (особливо правоохоронних) ставали по суті необмеженими.

Виходячи із зазначеного, стає очевидним, що в контексті описаної політичної ситуації в імперії Романових у зміст поняття державної безпеки вкладалось усунення перешкод у діяльності загарбницького імперського державно-владного апарату. Будь-який навіть дрібний проступок міг у разі необхідності розглядатись як посягання на підвалини державного ладу імперії. Упокорення населення вважалось основою стабільності в державі. При цьому учнів гімназій, реальних училищ та церковно-приходських шкіл на той час навчали за підручником «Про обов'язки людини і громадянина» 1788 р. за авторством придворного професора І. Фельдбігера. Видання являло собою своєрідний звід правил життя вигідного для держави підданого із належними ідеологічними установками. Серед іншого, містився там розділ під назвою «Про громадянський союз», у якому шлюб, стосунки батьків і дітей та всі інші інститути суспільства розглядались як елементи загальнодержавної злагоди і подавалися крізь призму служіння Богові та государеві. Більше того, ведення домашнього господарства також трактувалось у вказаному контексті. Окремий розділ присвячувався порадам щодо охорони здоров'я, але й там зазначалося про необхідність дбати про себе задля можливості в

майбутньому ефективно працювати на благо держави. Відтак, безпечне існування Російської імперії зводилося в основному до задоволення інтересів самодержавної владної верхівки.

Таким чином, змістове наповнення поняття державної безпеки, яке дістало законодавче закріплення в Російській імперії в 1881 р., повністю обумовлювалось особливостями чинного політичного режиму. Подібні ідеї дістали продовження і за радянської доби, про що, зокрема, свідчать приписи Адміністративного кодексу УСРР 1927 р. щодо ототожнення проступків із посяганням на основи адміністративного ладу держави. Відповідно, таке розуміння державної безпеки не може вважатися загальним і претендувати на еталонний статус. Очевидно, що номінативний підхід, за якого як явище, так і поняття для його позначення виникають одночасно, у цьому випадку буде малоефективним. На нашу думку, доцільно констатувати лише те, що за часів Російської імперії в законодавстві містилося словосполучення «державна безпека», яке не відображало повною мірою сутності відповідного суспільно-політичного і правового феномену. Тим більше, на кінець XIX ст. в Росії ще зберігались елементи феодалізму, що не дозволяють назвати її державою в сучасному значенні. Описане розуміння державної безпеки скоріше тяжіє до ідей «Яси» в Монгольській імперії за доби Чингісхана, а не до класичних західноєвропейських концепцій державності. Так, воєнні засади організації адміністративного ладу, суворі суспільні порядки, каральна спрямованість владних розпоряджень – ці та інші постулати свідчать про явну відсталість тогочасної російської ідеології майже на 700 років. Зазначене додатково ставить під сумнів поширену в науці позицію щодо епохальності згаданого «Положення про заходи з охорони державного порядку і громадського спокою» 1881 р. в історії вітчизняного безпекознавства.

Закони діалектики свідчать, що існування будь-якого окремого явища чи категорії неможливе без загальних понять. У зв'язку з цим

дослідження генезису поняття державної безпеки України виглядатиме неповним без з'ясування природи походження державної безпеки загалом. Слід одразу зазначити, що поняття держави як таке зародилося в межах античної, а саме давньогрецької цивілізації. Надалі через ідеї епохи Відродження воно стало поширеним в інтелектуальних колах Західної Європи. Тому цілком можна стверджувати, що це витвір західної цивілізації. Із її розвитком, зокрема за доби Великих географічних відкриттів на рубежі XV–XVI ст., з метою опису інших регіонів європейці стали послуговуватися власними категоріями, які, однак, не завжди належним чином відображали сутність соціокультурних спільнот Америки, Африки й Азії. Скажімо, японський правитель мікадо з легкої руки англійців став «імператором», а вожді інків – «царями». Тому таке спрощення понять часто призводило до викривлення їх сутності. Серед іншого, виключно в межах європейської ціннісної системи склалось також і сучасне поняття державної безпеки. Однак наявні виклики сучасної епохи глобалізації вимагають перегляду такого підходу.

Сучасне розуміння держави прийнято пов'язувати з ідеями, що стали поширюватись у Європі після Великої Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. Ключовою з них була та, що правитель відтепер розглядався як представник народу, котрий виступає від його імені, а не в якості феодала з виключно особистим комплексом привілеїв. Основою такого трактування стала категорія суверенітету: сувереном, тобто джерелом влади, ставав тепер народ. У той же час, ідея визнання як обов'язкова ознака держави була ще в 1648 р. закріплена у «Вестфальському мирі». Підписаний за результатами Тридцятилітньої війни, він започаткував формування системи міжнародної безпеки в Європі, що мала забезпечуватися через усунення загроз існуванню країн на її території. Однак зазначене не обмежує формування державної безпеки як явища на західноєвропейських теренах лише вказаними вище

хронологічними рамками. Більше того, панівні на той час філософські ідеї (зокрема, у працях Г. Гроція, присвячених «праву війни і миру») помітно випереджали свій час, наближаючись до сучасних.

Прийнято вважати, що витоками середньовічної західноєвропейської цивілізації стали досягнення грецької, римської та іудейської державності. Розглядаючи генезу категорії державної безпеки, слід звернути увагу на таке досягнення давньоримської культури, як *Pax Romana*, або «римський світ». Постало воно на межі I ст. до н. е. і I ст. н. е. за часів Римської імперії як останнього етапу розвитку держави. Досягнувши значних її територіальних розмірів, правителі стали вдаватися до різного роду засобів централізації влади та запобігання відцентровим тенденціям. Позаяк імперський центр за рівнем культурного розвитку об'єктивно випереджав приєднані землі, на всьому обширі римської держави запроваджувалась єдина система війська та управління, однак при цьому на місцях не заборонявся розвиток елементів попередньої культури. З одного боку, вироблялась єдина адміністративна система, а рівноправними державами вважались тільки ті, які були визнані Римом і тому не підлягали завоюванню. Однак у той же час, спостерігалось становлення принципів сталого функціонування державного ладу й охорони кордонів. Причому важливо, що, на відміну від попередніх часів, це мало місце не лише у воєнний час, адже становлення системи *Pax Romana* було розпочато за доби відносної стабільності та відсутності крупних воєнних конфліктів за участю Римської імперії. У ній були вироблені більшість рис, які на сьогодні вважаються класичними для держави, тому саме систему «римського світу» слід, на нашу думку, вважати початковою точкою відліку існування державної безпеки як явища на західноєвропейських теренах.

Якщо зародження безпекового складника в парадигмі державності в Західній Європі пов'язане з ініціативною діяльністю римських правителів,

то у Східній Європі і в США така потреба зародилася в середовищі відповідних народів. Становлення модерних державних режимів у цих країнах відбулося внаслідок звільнення від тривалого перебування під іноземним пануванням, тому воно було тісно пов'язаним із процесами національного відродження. Так, починаючи з середини XI ст., сучасні східноєвропейські країни стали в більшості підконтрольними Візантійській імперії і з цього часу аж до періоду на межі XIX–XX ст. поперемінно перебували у сфері впливу Російської, Австрійської та Османської імперій із відносно невеликими проміжками самостійності. На початку XIII ст. Болгарія та Сербія проголосили самостійні метрополії, незалежні від Константинополя, тим самим поклавши початок процесам утвердження атрибутів самостійної державності. Відтак, на відміну від західноєвропейських політичних утворень того часу, на теренах Східної Європи стала зароджуватися система забезпечення безпеки держави не лише у воєнний, а й у мирний час. Однак становлення безпекової концепції в цьому регіоні стало результатом періоду «національного пробудження» другої половини XVIII ст. На тлі боротьби свого народу проти турецьких та російських поневолювачів болгарський патріарх Паїсій у 1762 р. надрукував працю «Історія слов'яноболгарська», де обстоював концепцію національної ідентичності свого народу та його історичні права на власну державність [1]. Саме цей постулат про забезпечення безпечного існування нації як основи безпеки держави і є базисним для східноєвропейських країн.

Схожою є ситуація в США, де становлення держави відбувалося в ході Війни за незалежність з Англією в останній чверті XVIII ст. Ці події являли собою результат консолідації місцевих колоній для боротьби проти різних видів економічного та політичного тиску британської корони. Колонізація Північної Америки європейцями розпочалася в першій третині XVII ст. на тлі назрівання революційної ситуації в Англії. Так, утворена в

1607 р. і офіційно проголошена в 1620 р. перша колонія Вірджинія складалася з переслідуваних англійським урядом противників англіканської церкви. Важливо зазначити, що, заснувавши своє поселення, вони видали «Мейфлауерську декларацію», де закріпили вірність тим законам Корони, що були необхідні для існування їхньої колонії, а також узяти на себе можливість самостійно регулювати не охоплені ними важливі питання [2]. З часом почали виникати й інші подібні поселення із претензіями на самостійну державність, і англійський уряд став бачити в них конкурентів на американському ринку. Зазначене зумовило систему заходів, відомих в історії як «ганебні закони», за допомогою яких створювалися максимально не вигідні умови для колоній у торговельних, поштових та інших відносинах з Англією.

Ці та інші фактори зумовили появу в 1774 р. «декларації Адамса» – рішення першого континентального конгресу як первинної форми взаємодії колоній про цілковите непідкорення названим вище законам Корони. Після цього ескалація відносин із нею спричинила початок збройних протистоянь з англійськими військами. У прийнятій у 1776 р. другим континентальним конгресом «Декларації незалежності США» проголошувався факт існування єдиного американського народу, який має право на опір гнобленню, і з метою забезпечення його реалізації створюються і функціонують загальні органи влади. Формально незалежність США була утверджена в 1783 р. на підставі договору з Англією, однак уже в 1776 р. безпека нації визначалась як основа безпечного існування держави. Саме цей постулат, обумовлений специфікою державотворчих процесів, визначає розбіжності у змісті поняття державної безпеки для Західної Європи та США.

Колонізовані європейцями Латинська Америка, Африка й Австралія до завоювань також мали власні цивілізації, де так чи інакше порушувалася проблематика їх безпечного існування. Той факт, що

завойовники називали їх «неповноцінними» і насаджували власні закони, не зменшує важливості наукового дослідження доколоніального періоду розвитку названих вище регіонів. Зокрема, спільною рисою для розташованих у них протодержавах було досягнення миру в межах країни за рахунок того, що її мешканці за наказом правителя мали займатися спільною справою, аби не мати часу на війни між родами – будувати великі храми, створювати статуї і т. п. Окрім цього, мали місце також і більш організовані форми й методи забезпечення безпечного існування держав. Показовим є досвід імперії інків, які були єдиним із латиноамериканських народів, що спромігся створити і тривалий час зберігати централізовану державність. Так, у 1438 р. за волею Пачакуті (символічне значення імені правителя як «перетворювача світу») велику територію імперії було поділено на чотири провінції, якими стали правити його сини [3]. Нова система зберігала також і племінне управління на основі звичаїв та культів, завдяки чому якраз і створювалося підґрунтя для єдиного воєнно-політичного середовища. Авторитетність правителя посилювалася також і його зв'язками з богом Інкою як верховним покровителем. Схожі традиції мали місце і в союзі племен сучасної Австралії та Океанії, що автономно існував до перших контактів із європейцями в 1606 р. Загальний підхід до розуміння безпеки в доколоніальних суспільствах зводився до підтримання внутрішньої злагоди як запоруки того, що держава не буде вразливою для зовнішніх зазіхань і зможе існувати самостійно.

Своєрідний підхід до розуміння безпекового середовища склався в тих країнах, які прийнято називати «традиційними суспільствами». Цим поняттям зазвичай охоплюють мусульманський світ, Японію та інші країни, функціонування яких побудоване на засадах єдиної давньої релігійно-філософської системи. Так, іслам виник в Аравії на рубежі V–VI ст. н. е. як засіб єднання місцевих племен під загрозою іноземного

поневолення. Загалом розвиток створеного в 622 р. Арабського Халіфату й інших мусульманських суспільств базувався виключно на релігійних постулатах, і саме факт їх дотримання абсолютно в усіх сферах розглядався як гарантія безпечного існування країни. У випадку з Японією на початковому етапі її державного становлення панував синтоїзм як об'єднавча релігійно-філософська система для всіх місцевих кланів. Лише в 645 р. її ідеї були систематизовані в «Законах із 17 статей», виходячи з яких основою безпеки в країні вважалася суспільна злагода, досягнена за рахунок відсутності протиріч серед представників імператорської вертикалі влади [4]. Непослух імператора вважався нічим іншим, як порушенням божественної волі. Попри те, що західноєвропейське розуміння держави як такої не повною мірою підходить для цілей характеристики традиціоналістських політичних систем, можна стверджувати, що в них забезпечення державної безпеки ототожнюється із дотриманням установлених вищими силами правил життя суспільства, у тому числі й у сфері державного управління.

У світлі проведеного вище аналізу, визначаючи період зародження державної безпеки як складника українського державотворення, видається можливим пов'язати цей час із добою правління відомого давньоруського князя Володимира Великого. Так, близько 988 р. він провів адміністративну реформу, поділивши державу на удільні князівства із представниками свого роду на чолі. Цей крок був зумовлений тим, що на той момент територія Давньоруської держави досягла значних розмірів, а тому постала потреба в ефективному контролі над нею і запобіганні сепаратизму. До того ж, це була перша на території сучасної України спроба усунути загрози безпечному існуванню держави, не пов'язана із відверненням воєнної загрози. Надалі ж подібну систему запозичили Галицько-Волинське князівство та Литовсько-руська держава, а за доби Гетьманщини на тих же засадах було організовано полково-сотенний

устрій. Відтак, очевидно, що в основу української традиції забезпечення державної безпеки покладено злагоджений механізм взаємодії між центральною та місцевою владою, завдяки чому повинно ефективно досягатися відвернення загроз як воєнного, так і невоєнного характеру. Саме ігнорування зазначених принципів і стало однією із ключових причин, які зумовили посягання Росії на територіальну цілісність України в 2014 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнений аналіз еволюції підходів до забезпечення безпеки держави в Україні та світі свідчить, що як на всіх етапах розвитку людства, так і в усіх суспільствах воно розкривається через такі категорії, як стабільність, злагодженість, прогнозованість, універсальність і традиційність. Виходячи з наведеного історичного досвіду, основними напрямками, за якими має здійснюватись удосконалення системи забезпечення державної безпеки, слід вважати узгодження діяльності апарату держави із потребами суспільства, рівнозначне врахування уповноваженими суб'єктами сукупності внутрішніх та зовнішніх загроз безпечному існуванню держави та наявності дієвих механізмів прогнозування таких загроз, їх запобігання й усунення. Ці напрями, зокрема, можуть бути використані фахівцями задля систематизації діяльності із забезпечення державної безпеки України. У зв'язку з цим, на нашу думку, подальша перспектива досліджень із заявленої тематики може передбачати характеристику відповідних змін до українського законодавства, необхідних у зв'язку з імплементацією виділених напрямів.

Література

1. Чорній В. П. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 404 с.
2. Іванов О. Ю., Окіпнюк В. Т. Історія держави і права зарубіжних країн: у питаннях і відповідях: навч. посіб. Вид. 2-е, переробл. та доповн.

Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. 204 с.

3. History. The definitive visual guide from the dawn of civilization to the present day. London: Dorling Kindersley Limited, 2015. 620 p.
4. Іванов О. Ю. Становлення централізованої державності в Японії (I–VII ст.ст.): історико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 32–36.

References

1. Chornii, V. P. (2007). *Istoriia Bolharii [History of Bulgaria]*. Lviv: PAIS, 404 [in Ukrainian].
2. Ivanov, O. Yu., & Okipnyuk, V. T. (2019). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: u pytanniakh i vidpovidiakh: navch. posib. [History of the state and the law of foreign countries: in questions and answers: academic. Manual]*. Ed. 2nd, revised and additional Kyiv: National. Acad. SBU, 204 [in Ukrainian].
3. History. (2015). *The definitive visual guide from the dawn of civilization to the present day*. London: Dorling Kindersley Limited, 620 p.
4. Ivanov, O. Yu. (2018). *Stanovlennia tsentralizovanoi derzhavnosti v Yaponii (I–VII st.st.): istoryko-pravovyi aspekt [Formation of centralized statehood in Japan (I–VII centuries): historical and legal aspect]*. *Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 32–36 [in Ukrainian].